

Nieuwe bewijzen voor de prehistorische ouderdom van de taalgrens aan de Midden-Maas: de toponiemen *Borgworm / Waremm* en *Corvia* (835-869)

Summary

The place-names Waremm/Borgworm and *Corvia*, a 9th-century form which is to be identified with *Herve* (both in the Province of Liège), show in their archival forms the effects of the First Germanic Vowel and Consonant Shifts and prove consequently the existence of a Germanic-Celtic language contact zone in the last stages of Prehistory. Although the etymology of both names must remain obscure, new etymologies could be established for other place-names such as *Wormen* (East-Flanders) and the river-name *Worm/Wurm* for a tributary of the Meuse.

1. Het exoniem *Waremm/Borgworm*

Aan weerszijden van de huidige Nederlands-Franse taalgrens komen enkele toponiemen voor die het onweerlegbare bewijs vormen dat deze grens teruggaat op een tegenstelling tussen (waarschijnlijk) Keltisch en Germaans die al dateert uit de late prehistorie (zie kaart: *Prehistorische Keltisch-Germaanse naam-doubletten*). Dat bewijs wordt geleverd door de Germaanse Klankverschuiving, een complex van foneemwijzigingen die zich in de laatste eeuwen vóór onze tijdrekening, grosso modo in de periode 500-200 v.C., moeten hebben voltrokken. De taalkundige afstand tussen Keltisch en Germaans werd daardoor plots veel groter dan hij voordien al was. Vooral van de

overgang *o* > *a*, zoals het gemakkelijkst herkenbaar in Latijns-Germaanse tegenstellingen als *octo* >> *acht*, *noctem* >> *nacht*, *cor* >> *hart* enz., zijn in de buurt van de huidige taalgrens opmerkelijke toponymische voorbeelden overgeleverd: *Orolaunum* > **Aralaun-* > *Aarlen/Arlon*, **Sonyā* > **Sanjō* > *Zenne*, *Volcae* > **Walh-* > *Waal*. Bekende voorbeelden uit het Midden-Maas-gebied zijn *Mōsa* > **Māsa* > *Maas* en *Coriovallum* > **Harjawall-* > *Heerlen* (meer in Van Loon 2014: 43-50).

De genoemde Keltisch-Germaanse doubletten zijn unieke fossielen waarin het ontstaan van de aanvankelijk Keltisch-Germaanse, later Romaans-Germaanse taalgrens nog met een ongewone scherpte is waar te nemen. Ze zijn het onbetwistbare bewijs dat de taalcontactzone tussen Keltisch en Germaans in Midden- en Oost-België ouder is dan nog vaak wordt aangenomen en dat de Germani Cisrhenani, die door Caesar in zijn *Bellum Gallicum* aan deze kant van de Rijn worden gesitueerd, geen Kelten waren, maar Germanen. Er is wel eens tegengeworpen dat de wisseling *o* > *a* geen onfeilbaar criterium is omdat ze soms ook in Keltische namen voorkomt, zoals in de godinnenamen *Ollogabiabvs* vs. *Matronis Alagabiabvs* ‘aan de allesgevende (moedergodinnen)’. Het is echter veelbetekenend dat in dit tegenvoorbeeld de inscripties met *Ollo-* (CIL XIII, 6751 en 7280) afkomstig zijn uit Mainz, waar het Gallo-Romaans tot in de vroege middeleeuwen heeft standgehouden, terwijl de inscriptie met *Ala-* (CIL XIII, 8529) gevonden is in Bürgel bij Solingen, aan de overkant van de Rijn en dus in Germaans gebied. Reichert (1987: 19, 535) vermoedt dan ook dat het een klanksubstitutie betreft in deze of gene richting of eventueel een hybridische naam. De klinkervariatie in de naam van deze moedergodinnen, die blijkbaar zowel bij Germanen als Kelten werden vereerd, toont nog maar eens aan dat een gemeenschappelijke cultus niet op een gemeenschap in taal hoeft te wijzen.

Het lijkt geen twijfel dat in de toponymie van het historisch zo belangrijke Midden-Maas-gebied nog meer kostbare taalfossielen te vinden moeten zijn. Ze zijn echter zelfs voor een doorgewinterd taalkundige niet gemakkelijk te ontdekken. Dat komt door een gebrek aan voldoende oude attestaties en door

onze gebrekkige kennis van de prehistorische taal die in het gebied van de oude Belgae moet zijn gesproken en die we gemakshalve hier maar Keltisch zullen blijven noemen. Een bijkomend probleem is dat bijna alle oude plaatsen bij de huidige taalgrens in de afgelopen twee millennia wel een aantal keren van taalstelsel zijn veranderd. Een oorspronkelijk Keltische naam kon aldus in een eerste fase door een lichte bevolkingsverschuiving worden gegermaniseerd, kon zich in die gegermaniseerde vorm vervolgens opnieuw in het Romaans veralgemenen en ten slotte in die Romaanse vorm in het Germaans terugkeren. Die wisselingen verklaren mogelijk voor een groot deel de moeilijkheden die men ondervindt bij de verklaring van plaatsnaamdoubletten als *Ronse/Renaix*, *Rutten/Russon*, *Lauw/Lowaige*, *Liek/Oleye*, *Offelken/Oveye* enz.

Een naam die de sporen draagt van de oudste Germaanse klankverschuivingen is die van het stadje Borgworm/Waremme in de provincie Luik, pal onder de huidige officiële taalgrens.

De vormen van de huidige naam zijn taalkundig echter verwarrend. De “officiële” Nederlandse benaming (*Borg*)worm bevat een [-o-], die volgens de klankwetten van het Germaans echter eerder in de Romaanse naam te verwachten zou zijn, terwijl de [-a-] van de Romaanse benaming *Waremme* dan weer het gevolg lijkt van de Oudgermaanse klankwet *o* > *a*. Deze toestand is dan ook niet oorspronkelijk. Zowel de huidige Nederlandse als de Waalse benaming is de rechtstreekse voortzetting van een vorm **Waremmia*, die in 1220 ook archivalisch is overgeleverd als *Waremia* (zie hierna). Volgens de klankwetten van het oostelijke Nederlands leidde **Waremmia* vervolgens door de inwerking van de secundaireumlaut in de tiende eeuw tot **Weremmia*, een vorm die aldus ook in 1171 is overgeleverd voor het nabijgelegen Limburgse dorp Werm (een gehucht van Hoeselt), en uiteindelijk door syncopering tot *Werme* (zie de attestaties infra; VG 2010: 274). De huidige officiële Nederlandse benaming (*Borg*)worm is het resultaat van een recente ronding, een sporadisch klankverschijnsel dat ook te vinden is in mnl. *werden* > *worden*, *derscen* > *dorsen* en in de Oost-Vlaamse plaatsnaam *Wormen* (zie daarover verder).

Het gereconstrueerde **Waremmia* is echter niet de alleroudeste vorm van het toponiem. Zelf gaat het terug op een nog oudere vorm **Woromjon*. Deze oorspronkelijke benaming is in de middeleeuwen nog een aantal keren geattesteerd, maar heeft al vroeg de duimen moeten leggen voor de Germaanse variant met /a/. Het vocaalverschil tussen *Woromia* en *Waremmia*, berust zoals dat tussen *Mosa* en *Masa* op een verschil tussen Gallo-Romaans en Germaans, zoals kan worden afgelezen uit onderstaande tabel. Om de tegenstelling contrastiever te maken, zijn ook de oudste attestaties toegevoegd van het nabijgelegen Limburgse *Werm*, dat wellicht naar een andere geografische realiteit verwijst, maar etymologisch wel hetzelfde is, en van *Corswarem*, waarvan de naam zonder enige twijfel wél identiek is met die van het vlakbijgelegen *Waremmie/Borgworm*. Carnoy (1948: 148) beschouwde *Waremmie* als de oorspronkelijke benaming van de *Jeker* (Waals *Geer*), die door *Waremmie* loopt, maar niet door *Corswarem*. De eerste lettergreep in *Corswarem* is secundair toegevoegd om het dorp te onderscheiden van *Borgworm*, maar zijn betekenis is tot nog toe niet opgehelderd. Mogelijkheden zijn Latijn *curtis*, *co(ho)rtis* ‘tuin, hof’ (Carnoy 1948: 148) of *Cruce(m)*, *Kruis* als bezitting van een geestelijke stichting van die naam (de collegiale kerk van *Sainte Croix* van *Luik* werd gesticht in het laatste kwart van de tiende eeuw) of naar een kruising van wegen. Voor de laatstgenoemde opvatting pleiten enkele attestaties van *Corswarem* met *Cruys-*, die echter pas uit de zeventiende eeuw dateren en dus wel op volksetymologische reïnterpretatie berusten. Voor de eerste opvatting pleiten enkele Romaanse attestaties met *cors* = *court* in Romaanse toponiemen als 847 *Bouoniscors* (onbekend bij *Barisis*, *Laon*), 1181 *Angleancors* (andere naam voor *Liaugies*, *Nord*) of 1147-52 *Busuncors* (= *Bouzencourt*, bij *Amiens*) (Gysseling 1960; www.wulfila.be/tw).

In onderstaande tabel zijn de oudste attestaties van *Waremmie*, *Corswarem* en *Werm* voor de overzichtelijkheid opgesplitst volgens het taalgebied waarin de tekst werd geschreven. Men hoeft geen meten-is-weten-test uit te voeren om te zien dat de vormen van het type *Woromia* hoofdzakelijk afkomstig zijn uit

Waalse scriptoria, die van het type *Waremmia* uit Diets taalgebied. De enkele afwijkingen die links en rechts zijn vast te stellen, zijn voor een deel toe te schrijven aan het feit dat we niet weten tot welke taalrol de scribent behoorde. Zo kan de scriptor van het St.-Seraaskapittel in Maastricht, die in 1221 *Woromia* schreef, een Waal zijn geweest, en in Luik waren ook klerken actief die afkomstig waren uit het Nederlandse taalgebied. Nader onderzoek van de afzonderlijke oorkonden kan daar uitsluitel over brengen.

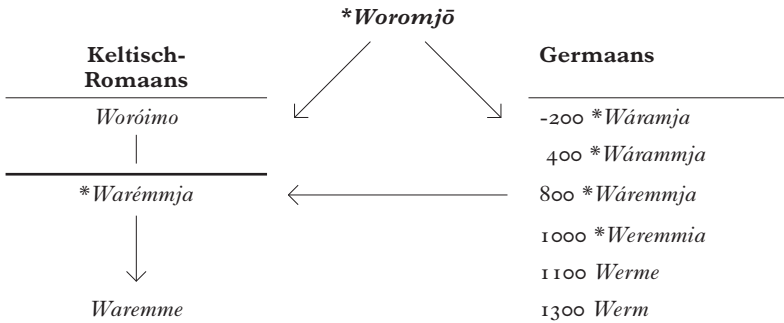
<i>Romaanse scriptoria</i>	<i>Dietse scriptoria</i>
BORGWORM-WAREMME (prov. Luik)	
1078 (kop. 15 ^e) <i>Woromes</i> (Luik, St.-Barthélémy)	
1078 (kop. 13 ^e) <i>Wereme</i> (Luik, kroniek v. St.-Jacobs)	
1139 (3 ^e decennium 13 ^e) <i>Woromia</i> (Stavelot-M.)	1139 (kop. ca. 1250) <i>Burch Werme</i> (St.-Truiden)
1203 <i>Woromia</i> (Luik)	1146 <i>Worem</i> (Affligem)
1217 <i>Woromia</i> (Luik, Val St.-Lambert)	1221 <i>Woromia</i> (St.-Seraas, Maastricht)
1220 <i>Waremia</i> (Hoei, Val Notre Dame)	
CORSWAREM (Berloz, prov. Luik)	
1040 <i>Coruuroimon</i> (Stavelot)	
1065 <i>Corworoimon</i> (Stavelot)	
1089 <i>Corworoimon</i> (Stavelot)	
ca. 1089 <i>apud Coruurommo</i> (Stavelot)	1139 (kop. ca. 1250) <i>Corswerme</i> (St.-Truiden)
1214-16 <i>Corwarem</i> (Hoei, Val Notre Dame)	1178 <i>Chorswerme</i> (Averbode)
1215-1220 <i>Corwarem</i> (4 ×, Hoei, Val Notre Dame)	1213-1219 <i>Corswerme</i> (3 ×; Herkenrode)
	1218 <i>Corswarme</i> (Herkenrode)
WERM (Hoeselt, Lb.)	
	1146 <i>Werme</i> (St.-Truiden)
	1176 <i>Werme</i> (St.-Truiden)
	1178 <i>Werme</i> (Averbode)
	1171 (kop. midden 13e) <i>Weremmia</i> (St.-Truiden)

Het doublet *Woromia/Waremme* vormt een zoveelste bewijs van de vroege aanwezigheid van het Germaans in dit gebied, dat dus al minstens sedert de late prehistorie een contactzone is geweest tussen beide taalgroepen.

De oudste vormen van de naam wijzen in de richting van een oervorm **Woromjon*. De merkwaardige vormen 1040 *Coruuroimon*, 1065 *Corvoroimon*, 1089 *Corvoroimon* voor Corswarem, die alle afkomstig zijn uit Stavelot, lijken op een mouillering zoals in Oudfrans *area* > *aire* 'terrein', *crassia* > **graisa* > *graisse* 'vet', *folia* > **foilia* > *feuille* enz. of in Oudiers *athir* 'vader' > *athir* 'vaders', *ardu* 'hoog' > Iers *airde* 'hoger'. Het zou echter wel een anachronisme zijn om nog in de elfde eeuw in Stavelot invloed van een Keltisch substraat aan te nemen.

In de laatste eeuwen vóór onze tijdrekening onderging **Woromjō* zowel in de eerste als de tweede lettergreep de klankverschuiving *o* > *a*, waardoor ten noorden van de toenmalige taalgrens het Oudgermaanse exoniem **Waramja* ontstond (zie schema). De uitgang *-ja* veroorzaakte omstreeks 600 consonantgeminitie tot **Waramnja*, vervolgens in de achtste eeuw een eerste maal umlaut tot **Waremmja* en in de tiende eeuw een tweede maal umlaut tot **Weremmia*. De Romaanstaligen moeten in de negende of tiende eeuw van hun Germaanse burenen de primair geumlautete naamvorm **Waremmia* hebben overgenomen die in het huidige *Waremme* voortleeft. Uit de tabel met attestaties valt op te maken dat de Germaanse naam zich eerder doorzette in Hoië dan in Luik en dat de Waals-Haspengouwse dialecten wellicht de wegbereider zijn geweest voor de veralgemening van het Germaanse exoniem. De oudste Romaanse vermeldingen van de vorm *Waremme* met <a> zijn namelijk afkomstig van het vrouwenklooster Val Notre Dame in Hoië. In het Oudnederlands onderging de gegermaniseerde vorm door de krachtige accentuering van de eerste lettergreep begin twaalfde eeuw syncope tot *Werme*. De vorm 1078 *Wereme*, 1171 *Weremmia* komt dan nog slechts tweemaal voor. Deze vorm werd in het Waals echter niet meer overgenomen.

Voor de etymologie van *Waremme/Borgworm* moet worden uitgegaan van de oudst reconstrueerbare vorm **Woromjon*. Over de

betekenis van dit woord tast men echter volslagen in het duister. Het Keltisch, dat voor een etymologische verklaring wel als eerste in aanmerking komt, levert nauwelijks aanknopingspunten.

Vrijwel alle taalkundigen die zich over de etymologie van de naam hebben uitgesproken, gaan er zonder enig verder houvast van uit dat *Waremmē* een waternaam is en een andere benaming voor de Jeker/Geer (cf. supra). Niet alleen die gelijkstelling is echter onzeker, ook de voorgestelde etyma zijn dat.

Mansion (1935: 88) dacht blijkbaar aan de dierbenaming *worm* als metafoor voor de meanderende rivier. Het is niet nodig een beroep te doen op een literaire trope, zoals blijkt uit de betekenis van de representanten van **wrm* in andere Indo-Europese talen. De wortel **wrm* betekent niet alleen 'worm' zoals in Latijns *vermis*, maar ook 'mug' (Litouws *varmas*), 'horzel, vliegende mier' (Litouws *varmai*), 'sprinkhaan, wormen' (Oudrussisch *vermije*) of ook 'slang' (Oudijslands *ormr*). De grondbetekenis van de wortel **wrm* was dus gewoon 'wervelen, draaien'. Voor een meanderende waterloop is dat een passende benaming. De dierbenamingen afgeleid van **wrm* worden echter ook verwant geacht met Indo-Europese woorden voor 'rood, donkerbruin, donkerachtig': Keltisch **vermos*, waaruit Cymrisch *gwrn* 'niger, nigricans, infuscus', Oudbretoens *uurm* 'idem' en Oudpruisisch (Baltisch) *wormyan*, *urminan* 'rood', Oekraïens *vermjanyj* 'rood' (Stokes-Bezenberger 1894/1974:

274; Fraenkel 1965: 1201).⁽¹⁾ Het taalkundige verband tussen de betekenissen ‘wriemelen, worm’ en ‘rood’ is ver van duidelijk, al zijn de paden van de historische semantiek ondoorgrondelijk.

Volledigheidshalve moet de etymologie van Carnoy (1948: 148; 1949: 698-99, 730-1) en Krahe (1964) worden vermeld, die uitgaat van een samenstelling van de wortel **wer-* (ablautend **wor* en **wr*) ‘vloeien, nat’ (te vinden in Sanskrit *vār-* ‘water’ en waternamen als *Warche*, *Waarbeek*) met het bestanddeel *-man* ‘courant, source’, zoals in Litouws *vérsme* ‘bron’. Een bezwaar tegen die reconstructie is dat prehistorische waternamen bijna steeds met afleidingssuffixen worden gevormd en geen samenstellingen zijn.

Het valt op dat toponiemen met het patroon **wrm(an)* vooral in Haspengouw voorkomen, bovendien geconcentreerd in een klein gebied. Volgens Carnoy (1949: 698-691) houdt behalve *Waremme*, *Corswarem* en het Hoeseltse *Werm* ook *Viemme* (1242 *Vermia*, 1497 *Vierme*), een gehucht van Waremme, ermee verband en verwijst het eveneens naar een water. Aangezien in *Viemme*, dat op een droog plateau ligt, echter geen beek te bespeuren is, gaat het volgens Carnoy om een put of een bron, waarrond de nederzetting ontstond. Of *Viemme* met *Werm* en consoorten samenhangt, is echter ook om taalkundige redenen zeer de vraag. Een anlautende bilabiale *W-* blijft in het Luikerwaals immers bewaard.

Carnoy (1949: 759) legt tussen alle genoemde *Werm*-namen een etymologisch verband, maar doet dat vreemd genoeg niet met het verder afgelegen Oost-Vlaamse *Wormen*, naam van een gehucht van Velzeke. Daarmee treedt een vierde mogelijke etymologie kandidaat voor het voetlicht. Carnoy verklaart *Wormen* weliswaar eveneens als een waternaam, maar dan, zij het met een vraagteken, met de betekenis ‘de warme (beek of weide)’. Ook Mansion (1924: 72) denkt bij *Wormen* aan ‘warm’, maar

⁽¹⁾ Matasović (2009: 169) reconstrueert hiervoor echter ie. **gurm*, wat gezien zijn oudste vindplaats, de Keltische persoonsnaam *Uurm-haelon* ‘met bruine wenkbrauwen’ en de Litouwse en Pruisische correspondenties (die door Matasović niet worden geciteerd), niet waarschijnlijk is.

zegt dat hem ter plaatse geen warmwaterbronnen bekend zijn. Problematisch bij de verklaring van de naam Wormen zijn de variaties van de stamvocaal in de oudste attestaties: ca. 800 *Uermini*[...] (palimpsest), 830 (kop. 10^e) *de villa Werminio* (Translatio ss. Marc. Petri), 864 *UUarminia*, 976 *UUarminiam* (acc.), (1019-30) *Uarminiam* (acc.), 1170 *Wormin*, 1212 *Wormines*. De wisselvallige vocalen *e-a-o* in de eerste lettergreep van de diverse attestaties zijn taalkundig niet eenvoudig te verklaren.

Gysseling (1978: 5) opperde dat het toponiem een voorbeeld kon zijn van de germanisatie *o > a* en op een Keltische persoonsnaam *Worminios* zou teruggaan. De chronologie van de attestaties en het resultaat van de klankverschuiving spreken dat echter tegen.

De beide oudste vormen met <e> zijn afkomstig van een Hoogduitse scribent en vertonen vandaar een secundaire umlaut, zoals in Duits *warm/Wärme* 'warm/warmte'. In de Oost-Vlaamse dialecten is die umlaut echter niet bekend en bleef alles bij de oorspronkelijke <a>. De vormen met <o>, die duidelijk jonger zijn dan de vorige, zijn zeer vroege vertegenwoordigers van de ronding *ar > or*, waarvan we de sporen iets later eveneens terugvinden in de naam *Wortegem* (O.-Vl.): 1170 *Wartengem* > 1281 *Wortenghem* (VG 2010).

In zijn behandeling van de naam Wormen wijst Van Durme (1986: 245-250) erop dat er ter plaatse geen beek is die naam waardig, en stelt hij zich zoals Mansion (1924: 72) vragen bij een mogelijke verklaring uit 'warm'. Hoewel de verklaring uit 'warm' in het geval *Wormen* bijgevolg niet overtuigend lijkt, zijn er vergelijkbare toponiemen waarin die betekenis wel aanwezig is.

In zijn recente standaardwerk *Deutsches Gewässernamenbuch* verklaart Greule (2014: 574, 603-605) aldus de Duitse riviernamen *die Warme*, *die Warmenau*, de Noorse *Vorma*, *Varma* en de Litouwse *Varmė*. Die betekenis is tevens aanwezig in enkele riviernamen die in ablaut staan tot *warm*. Eén van die ablautformaties is te vinden in twee Zuid-Duitse rivieren met de naam *Würm*, de ene een zijrivier van de Beierse Isar (waarnaar het bekende geologische tijdperk is genoemd), de andere van de Nagold in Baden-Württemberg. De oudste vorm van beide

riviernamen is *Wirma*, dat door Greule wordt gereconstrueerd als Oudgermaans **Wermjō* ‘de warme’, een ablautvorm die ook daadwerkelijk is overgeleverd in het Oudhoogduitse abstractum *wirma* ‘warmte’. Greule verklaart de riviernaam *Würm* als ‘water dat niet bevriest’ en verwijst als proef op de som naar het Zweedse *Värmeln* in Värmland, een meer dat ervoor bekend staat nooit dicht te vriezen. Hij wijst in dat verband instemmend naar dezelfde verklaring voor het Waalse *Viemme* door Herbillon (die hierin Carnoy volgt), maar die etymologie is gelet op de *V*-anlaut dus minder waarschijnlijk (zie boven).

Een andere ablautende vorm van *warm*, namelijk **wurm*, ligt aan de basis van de naam van de Wurm (die op Nederlands grondgebied Worm heet), die bij Heinsberg in de Roer uitmondt en waarnaar de plaats Würselen (870 *Wormsali*) ‘zaalhof aan de Wurm’ is genoemd. Hoewel Greule (2014: 605) bij deze riviernaam geen etymologie vermeldt, wordt het elders door hem voorgestelde verband met ‘warm’ precies bij de Wurm treffend door de realia bevestigd. De Wurm, die reeds in 830 als *Vurmius* wordt vermeld, loopt door (nu onder) Aken en wordt over een deel van zijn loop wegens het thermale water dat hij voert, ook *Warmer Bach* genoemd. Vermoedelijk zijn het deze warmwaterbronnen waarnaar Plinius verwijst en die hij situeert in de *Civitas Tungrorum*. Aken lag in deze civitas, aangezien het later tot het prinsbisdom Luik behoorde (zie Van Loon 2010: 349). De Wurm was eveneens territoriaal niet onbelangrijk omdat hij de grensscheiding vormde tussen de bisdommen Keulen en Tongeren-Luik en in de oudheid wellicht dus ook tussen de territoria van Tunгри en Ubii.

Geen enkele van de bovengenoemde etymologieën lijkt echter te voldoen ter verklaring van de naam Waremmе/Borgworm. Alle reconstructies gaan namelijk uit van een wortel **wrm* zonder svarabhakti in de tweede lettergreep. De oudste attestaties van *Waremmе* en *Corswarem* laten er echter geen twijfel over bestaan dat de grondvorm tweelettergrepig moet zijn geweest (**wvrom*), met een volwaardige tweede lettergreep zonder parasitaire vocaal. Het moet voorlopig dus open blijven uit welke taal dit woord afkomstig kan zijn.

2. De identificatie van *Corvia* (835-869)⁽²⁾

Een ander nieuw bewijs voor de aanwezigheid van de taalgrens in de laatste eeuwen van de prehistorie is de plaatsnaam *Coruia*. De naam is slechts overgeleverd in drie oorkonden, resp. uit de jaren 888, 930 en 966, die echter van elkaar afhankelijk zijn. In de oorkonde van 888 bevestigt koning Arnulf van Karinthië in feite een oudere schenking van keizer Lotharius II (835-869) uit een niet nader genoemd jaar. Lotharius II had daarbij de tienden (de *nona* en *decima*) van een veertigtal plaatsen uit het gebied tussen Maas en Rijn geschonken aan de Marienkirche van Aken, de kroningskerk van de Duitse keizers, de huidige Dom. De schenkingsoorkonde van Lotharius II zelf is verloren gegaan, maar de inhoud is bekend uit de bevestigingsoorkonde van 888. De zeer omvangrijke schenking werd nog eens bevestigd in de jaren 930 en 966 door respectievelijk koning Hendrik I en keizer Otto I, die elk aan de bevestigde schenking nog enkele plaatsen toevoegden.

Het is mogelijk dat de naam *Corvia* ook voorkomt in de *Translatio et Miracula Sanctorum Marcellini et Petri*, een werk van Einhart, de biograaf van Karel de Grote. Einhart vermeldt in zijn opsomming van de vele mirakelen die gebeurden tijdens de overbrenging van deze heiligenreliëken, de wonderbare genezing in 830 van de kreupele en doofstomme jongeling Hunwaldus, die afkomstig was *de villa Cervio*. De plaats werd door de uitgever (Waitz 1887: 260) en in navolging van hem door Gysseling (1960) vereenzelvigd met Chièvres in Henegouwen, waarvan de oudste attestaties luiden: 869-75 *CERVIA* (op een munt), 1036 *Ceruia*, 1089 *Ceruia* enz.

Het is echter mogelijk dat de naam in de *Translatio* uit 830 niet als *Ceruia*, maar als *Coruio* moet worden gelezen. Einharts *Translatio* is niet in origineel bewaard, maar in twee handschriften: een handschrift uit de abdij St.-Benoît op de Loire, dat uit de negende eeuw dateert, en een uit Metz, dat volgens

⁽²⁾ Ik dank Etienne Renard (FUNDP) voor zijn commentaar en de literatuurverwijzingen in verband met de geschiedenis van Gouvy.

de uitgever (Waitz 1887: 239) weliswaar jonger is (tiende eeuw), maar verzorgder en nauwkeuriger dan het eerste. Het handschrift uit St.-Benôit biedt de lezing *Cervio*, dat ook door de uitgever en door Gysseling (als *Cervia*) is overgenomen, maar het verzorgdere handschrift uit Metz heeft *Corvio*. Het is dus niet onmogelijk dat het dezelfde plaats betreft als Corvia. Tegen die identificatie pleit echter dat de wondergenezingen die aan dit verhaal onmiddellijk voorafgaan of erop volgen, voor het merendeel uit Oost-Vlaanderen komen.

De naam *Coruia* komt buiten de drie genoemde keizersoorkonden niet voor en kon tot nu toe niet worden geïdentificeerd. De meeste andere *villae* die bij de schenking worden genoemd, zijn echter wel bekend. Het betreft onder meer (hier alfabetisch en onvolledig): Amel, Baelen, Bastenaken, Büllingen, Conzen, Düren, Eschweiler, Herstal, Nijmegen, Ortho, Sprimont, Stenay, Theux, Thommen ...⁽³⁾ Op grond van deze lijst heeft Gysseling *Coruia* met een vraagteken, maar zoals hierna zal blijken terecht in het arrondissement Verviers gelokaliseerd. Voortgaand op de oppervlakkige vormgelijkenis en omdat er resten van een koninklijke villa zijn ontdekt, hebben Meuthen (1972: 154, 298, 604), Lejeune (1974) en van Rey (1977: 458) *Coruia* echter gelijkgesteld met *Gouvy* (Limerlé) ten noordoosten van Bastenaken. Deze identificatie is echter onjuist.

Het vormverschil tussen *Gouvy* en *Coruia* is taalkundig en paleografisch moeilijk te overbruggen. De naam *Gouvy* is pas voor het eerst in de vijftiende eeuw overgeleverd: 15e *Govi*, 1472 *Gouvy*, 1541 *Gowiz*, *Gouye*, 1554 *Gouvey*, 1561 *Houvy* (Petit e.a. 2013). In het Letzeburgs zou de naam *Gäilich* luiden (Carnoy 1948: 260). Sommigen achten het mogelijk dat *Gouvy* reeds in 780 vermeld zou zijn als *Chouuicher marca* in het goederenregister van de Rijnfrankische abdij Lorsch, maar gelet op de onbeduidende historische betekenis van de plaats is dat niet zeker. *Gouvy* had aan het eind van de middeleeuwen parochiaal

⁽³⁾ Voor de lokalisatie van deze plaatsen, die soms afwijkt van die in Gysseling 1960, zie Meuthen 1972: 297. Zo is 1226 *Astenheit* volgens Meuthen *Esneux*, niet *Ayeneux*.

slechts de status van een *quarta capella*. Renard (2001: 154) veronderstelt dat ze pas dateert van 1131-1244. De diverse vormen van de naam lijken te wijzen in de richting van een oorspronkelijk **Gül-* of **Gaul-wic*, maar de etymologie blijft onduidelijk.

Het is bijgevolg onwaarschijnlijk dat *Coruia* op een verschrijving zou berusten voor een oudere, onbekende naamvorm van *Gouvy*. Dat zou immers betekenen dat de schrijvers van de drie bevestigingsoorkonden zich bij het overschrijven van de naam *Coruia* uit de originele oorkonde driemaal op dezelfde manier hebben verschreven. Er mag dus redelijkerwijs aangenomen worden dat de naamvorm *Coruia* correct uit het verlorengedane origineel is overgenomen en taalkundig niet met *Gouvy/Gäilich* te vereenzelvigen is. Het belangrijkste argument tegen die identificatie is wel dat *Gouvy* zelf nergens in het cartularium van de Marienkirche (Meuthen 1972) onder de bezittingen van het Akense kapittel wordt genoemd.

Waar *Coruia* dan wel gelegen was, blijft daarmee een raadsel. Blijkbaar was men reeds in de volle middeleeuwen elk spoor naar de plaats bijster, want in een veel latere bevestigingsoorkonde van de genoemde schenkingen door Frederik Barbarossa in 1226 (Meuthen 1972: 301) heeft men de naamvorm *Coruia* letterlijk uit de oudere oorkonden gekopieerd zonder nog te weten waar de naam op sloeg. Het moet zelfs niet onmogelijk worden geacht dat men reeds in 888, bij het schrijven van de bevestigingsoorkonde van Arnulf van Karinthië, niet meer wist welke plaats bedoeld was, aangezien die oorkonde reeds een transumpt was van de verloren schenkingsoorkonde van Lotharius II van omstreeks 850.

Het raadselachtige *Coruia* geeft zijn geheimen echter onmiddellijk prijs met de klankwetten van het oudste Germaans. Past men er de Eerste Klankverschuiving op toe, dan blijkt *Coruia* klankwettig tot in de details te corresponderen met het moderne *Herve*.

Coruia is met andere woorden een verdwenen Gallo-Romaans of pre-Germaans exoniem voor *Herve*. De naam moet enkele eeuwen vóór onze tijdrekening in de mond van de Germani

Cisrhenani, die dit gebied volgens Caesar bevolkten, zijn geëvolueerd tot achtereenvolgens **ǵarwǵō* > **harwiō* > **herwja* > **herwe* of **ǵarǵwǵō* > **harǵiō* > **herwia*, afhankelijk ervan of men *Coruia* interpreteert als *Corw-* of *Corǵ-*. Dat met *Coruia* Herve is bedoeld, wordt een zekerheid wanneer men vaststelt dat Herve, in tegenstelling tot Gouvy, vanaf de elfde eeuw wél talrijke keren wordt genoemd in het cartularium van de Akense Marienkirche als bezit van deze kerk. Door het grote vormverschil van de cruciale beginletters is de identiteit van *Coruia* en *Harvia* reeds van in de volle middeleeuwen nooit opgemerkt.

Vanaf de elfde eeuw verschijnt de naam van Herve nog slechts met de verschoven Germaanse vormen, ook in documenten afkomstig uit Romaanse scriptoria: 1042 *Haruia* (Stavelot), 1059 *Haruia* (Aken), 1041 *Harive* (sic; in een oorkonde voor Rees bij Kleve; als *Hariuam* tevens nog in 1226 in de bevestigingsoorkonde van Frederik Barbarossa) (Meuthen 1972: 157, 300), 1220 *Haruia* (St.-Denis, Luik).

Opmerkelijk aan de oudste Germaanse attestaties is de aanwezigheid van /a/ in de stamvocaal, al was de geumlaute vorm *Herve* in het Oudnederlands en het Oudhoogduits in de negende eeuw zeker algemeen. De huidige klankwettige umlautvormen verschijnen in de documenten pas vanaf het midden van de dertiende eeuw en zijn vanaf dan algemeen, ook in Romaans taalgebied: 1266 *Herves*, 1276 *Herve*, *nemus dictum Hervibois* (orig.), 1317 *Herves* (Romaanse oorkonde) (Ruwet 1955: 194-5, 258). Waarschijnlijk is de tegenstelling tussen het oudere *Harve* en het jongere *Herve* eveneens te herleiden tot een tegenstelling tussen Romaans en Germaans en fungeerde het umlautloze *Harve*, nadat *Coruia* was verdwenen, een tijldang, tussen tiende en twaalfde eeuw, als het Romaanse exoniem. In de dertiende eeuw werd de naam nog eens in het Romaans ontleend, maar dan met de volledig geumlaute vorm *Herve*.

De manier waarop in Romaans taalgebied de oorspronkelijk Keltische benaming *Coruia* door het Germaanse exoniem *Harvia* en vervolgens *Herve* werd afgelost, vertoont grote gelijkenis met die waarop het oorspronkelijke **Woromja* door het exoniem *Waremm* werd verdrongen. Hetzelfde is te zien in de naam van

de stad Aarlen, die in de oudheid nog bekend stond onder haar Keltische naam *Orolaunum*, maar vanaf de eerste daaropvolgende vermelding, die echter pas dateert van 1052 (*Arlo*), nog slechts verschijnt met haar geermaniseerde naam, ook in oorkonden uit Romaans gebied. De opvallende verdringing van de oorspronkelijke Gallo-Romaanse vormen in deze drie namen bewijst dat het Germaans zowel in de buurt van Aarlen, in Waals-Haspengouw en het Land van Herve een tijdlang de enige of alleszins de dominante taal is geweest.⁽⁴⁾

Dankzij de historische taalkunde is de raadselachtige naam Corvia nu weliswaar gelokaliseerd, maar de identificatie gooit tegelijk roet in het eten van de etymologen, die het ondertussen voor een keer roerend eens waren geworden over de etymologie van de naam Herve. Carnoy (1948: 312) en Gysseling (1960: 487) verklaarden de naam beiden uit het adjectief **harwa* en de vrouwelijke afleiding daarvan (**harwjō*) met de betekenis 'l'amère, terre rude, âpre; de bittere'. Beiden stelden de naam gelijk met die van het Gelderse Herwen, dat (eveneens in het cartularium van het Akense Marienstift) in 897 als *Harauua* voorkomt en reeds in een inscriptie uit de eerste eeuw als *CARVIO* is overgeleverd. Een gelijkaardige naam is nog overgeleverd als *Caruone* voor een plaats bij het Gelderse Kesteren in twee Laat-Romeinse documenten van omstreeks 300 en 365, resp. het Itinerarium Antonini en de Kaart van Peutinger. Gysseling verklaart ook deze naam als 'de bittere'.

Het woord **harwa* 'ruw, ruig, scherp' leeft nog in het Duitse *herb* 'wrang' en in het verouderde Nederlandse werkwoord *haren* 'scherpen' (van een zeis bv.) en het substantief *haargetouw* voor een alaaam om iets mee te scherpen.

Een andere mogelijkheid is dat het woord in verband staat met Oudfries *har*, Oudhoogduits *haru* 'vlas', modern Duits *Haar* 'onbewerkt vlas', dat ook aan de basis ligt van Nederlands

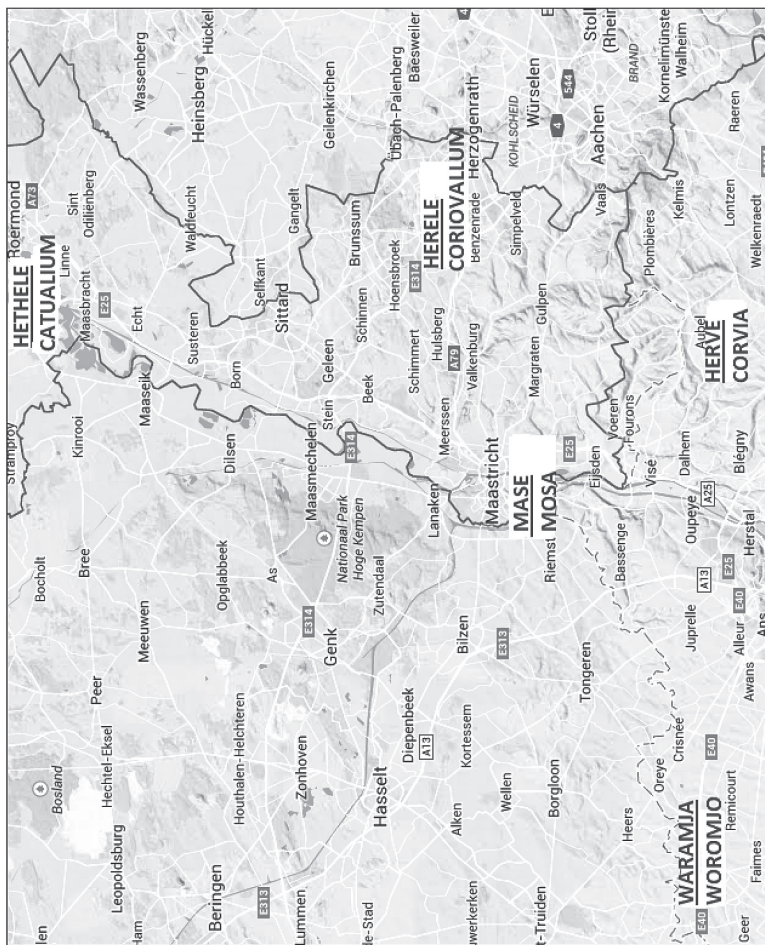
(4) De voortdurende wisselingen van taalstelsel aan de Germaans-Romaanse taalgrens in de vroege middeleeuwen zijn bestudeerd door Gysseling (1960: 1140), Van Durme (o.m. 2003) en door Buchmüller-Pfaff 1990 voor Lotharingen.

haar 'cheveux, hair' (Moerman 1956: 83). Sommigen reconstrueren dit woord echter als **hazw(a)*, waardoor gelet op de oudste vormen *CARVIO*, *Caruone* een mogelijk verband met namen als *Herwen*, *Herve* vervalt.

De identificatie van *Herve* met *Corvia* zet deze opvattingen op losse schroeven aangezien voor de oorspronkelijke naam niet moet worden uitgegaan van **karw-*, maar van een pre-Germaans **korw-* of *korb-*. Een woord dat daarmee in het Keltisch of een andere Indo-Europese taal zou corresponderen, is echter niet dadelijk te vinden. Het Keltische grondwoord dat het dichtst in de buurt komt van het door Carnoy en Gysseling veronderstelde **harwa* 'herb', mnd. *hare* 'asper', is **kerbo* 'sneide, houw', Iers *cerp* 'scherp' (Stokes-Bezenberger 80), waarbij afleidingen met ablautende /-o-/ theoretisch wel mogelijk, maar niet bekend zijn.

Dat bezwaar geldt ook voor de wortel **karw-* 'hoorn', terug te vinden in Keltisch **karwos* 'hert' (cymr. *garw* 'Hirsch') (Stokes-Bezenberger 1894: 79), Lat. *cervus*, Litouws *kàrvė* 'koe', Oudslavisch *krava* (russ. *korova*) 'koe', Pools *karw* 'oude os' (Fraenkel 1962-1965). De benaming voor gehoornde dieren, in casu hoornvee, past wel bij het vruchtbare Land van Herve, maar ook bij dit woord is het vocalisme niet in overeenstemming met dat van *Coruia*.

Ondanks alle nieuwe onzekerheid over de precieze etymologie van *Herve* en *Waremmé* zijn de doubletten *Corvia/Herve* en *Waremmé/Woromia* van groot belang voor de oudste geschiedenis van de Nederlanden. Ze bevatten immers de sporen van de Germaanse Klankverschuivingen, die nog uit de late prehistorie dateren. De overgang *o > a* (zoals in *octo > acht*) was reeds goed bekend van een aantal toponymische doubletten zoals *Mosa > mnl. Mase*, **Sonia > *Sanja > de Zenne*, *Coriovallum > *χariawal- > Heerlen* (Van Loon & Wouters 1994). Attestaties van de overgang *k > h* zijn daarentegen veel zeldzamer. Ze beperkten zich tot hiertoe tot 1^e eeuw *CARVIO > Herwen*, ca. 300 *Coriovallum > Heerlen*, ca. 365 *Catualium > 1144 Hethele > Heel*, waarbij het tot nu echter onzeker was of de spelling [C-] in deze namen niet een onvolmaakte weergave was van de

Prehistorische Keltisch-Germaanse naamdoublotten aan de Midden-Maas
(met dank aan *GoogleMaps*)

Germaanse /χ/ in het Latijn. Met het middeleeuwse *Corvia* weten we nu echter zeker dat de beginconsonant als /k-/ werd uitgesproken. *Corvia* > *Herve* en **Woromja* > *Waremmes* leveren hiermee het zoveelste bewijs dat de taalkundige tegenstelling tussen Oudgermaans en wellicht Keltisch aan de Midden-Maas minstens al tijdens de laatste eeuwen vóór onze tijdrekening bestond en toen nog werd vergroot. In tegenstelling tot *Catualium*, *Coriovallum*, *Mosa* zijn echter voor **Woromia* en *Coruia* niet direct vergelijkbare Keltische woorden of toponiemen te vinden. De vraag rijst dan ook of we hier niet staan voor het relict van een andere prehistorische taal, misschien van het door Maurits Gysseling en Wolfgang Meid veronderstelde Belgisch (zie Van Loon 2010: 356-7).

Bibliografie

- Carnoy, Albert (1948-9). *Origines des noms des communes de Belgique* (2 dln.). Leuven.
- CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum* XIII: *Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae* (6 dln.) (ed. O. Hirschfeld & C. Zangemeister). 1899-1933. (www.cil.bbaw.de/cil_en/dateien/).
- Fraenkel, Ernst (1962-1965). *Litauisches Etymologisches Wörterbuch* (2 dln.) Heidelberg-Göttingen.
- Greule, Albrecht (2014). *Deutsches Gewässernamenbuch*. Berlijn-New York.
- Gysseling, Maurits 1960. *Toponymisch Woordenboek* (2 dln.). Brussel (databank www.wulfila.be/tw).
- Gysseling, Maurits (1974). Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen. *Naamkunde* 10: 1-24.
- Hampe, Karl (1899). Einharti Epistolae. *MGH Epistolae Karolini Aevi* III. Berlijn: 105-145.
- Krahe, Hans (1964). *Unsere ältesten Flussnamen*. Wiesbaden.
- Lejeune, P. (1974). La villa royale de Coruia, mentionnée au IXe siècle, serait-elle Gouvy (Limerlé). In *Annalen van het 43e Congres van de Oudheidkundige en Geschiedkundige Kringen van België* (St.-Niklaas): 89-93.
- Mansion, Joseph (1924). *Oud-Gentsche Naamkunde*. Den Haag.
- Mansion, Joseph (1935). *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen*. Brussel-Den Haag.

- Matasović, Ranko (2009). *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden.
- Meuthen, Erich (1972). *Aachener Urkunden 1101-1250 (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 58)*. Bonn.
- Moerman, H.J. (1956). *Nederlandse Plaatsnamen*. Brussel.
- Petit, Roger, Jean-Paul Weber & Claude de Moreau de Gerbey (2013). *Les aides et les subsides dans le Luxembourg de 1360 à 1565* (4 dln.). Brussel.
- Reichert, Hermann (1987-1990). *Lexikon der altgermanischen Namen* (2 dln.). Wenen.
- Renard, Etienne (2001). Le domaine de Stavelot à Glain (Bovigny) au xe siècle. *Bulletin de la Société d'art et d'histoire du diocèse de Liège* 65: 137-160.
- Ruwet, Joseph (1955). *Cartulaire de l'abbaye cistercienne du Val-Dieu*. Brussel.
- Stokes, Whitley & Adalbert Bezzenberger (1894; 1974). *Wortschatz der keltischen Spracheinheit*. Göttingen.
- Van Durme, Luc (1983). De vroege Germaans-Romaanse taalgrens in België en Noord-Frankrijk. *HKCTD* 57: 189-247.
- Van Durme, Luc (1986-1991). *Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute* (3 dln.). Gent.
- Van Durme, Luc (2003). Oude taaltoestanden in en om de Nederlanden. Een reconstructie met de inzichten van M. Gysseling als leidraad. *HKCTD* 75: 243-382.
- Van Loon, Jozef & Wouters, Annelies (1991). De ouderdom van de taalgrens in het stroomgebied van de Zenne. *Taal en Tongval* 41: 47-67.
- Van Loon, Jozef (2010). Neue Erkenntnisse und Hypothesen über die Germanenstellen bei Caesar und Tacitus. *HKCTD* 82: 325-362.
- Van Loon, Jozef (2014). *Historische Fonologie van het Nederlands*. Antwerpen.
- Van Rey, Manfred (1977). *Die Lütticher Gaue Condroz und Ardennen im Frühmittelalter*. Bonn.
- VG (2010): *De Vlaamse gemeentenamen* (F. Debrabandere, M. Devos, P. Kempeneers, H. Ryckeboer, W. van Osta). Leuven.
- Waitz, Georg 1887. Translatio et Miracula Sanctorum Marcellini et Petri. *MGH SS XV*: 238-264.
- www.wulfila.be/tw (databank en editie van Gysseling 1960).